

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ГРЕЦЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ**

ГРЕЦЬКИЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

**За загальною редакцією
Юлії Лабецької**

**Маріуполь
МДУ
2021**

3.5 КОНЦЕПТИ «ДУША» ТА «СЕРЦЕ» В НОВОГРЕЦЬКИХ, АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

Прислів'я і приказки – невеликий за обсягом жанр, розмаїття якого за формою і змістом, походженням і художньо-образною структурою складає різнопланову гаму культурних та ментальних джерел. Вони вимагають багатоаспектного дослідження, бо, хоч і невеликі за розміром, дуже влучні та відображають широкі спектри побуту народу, його історію, культуру, традиції, звичаї, вірування, і водночас особливості світосприймання, психіки, способу мислення, вірувань та традицій. Вербалізатори культури увійшли у прислів'я (паремії) через концепти, які мовно передають сутність культурного явища. Таким чином, досліджуючи концепти у пареміях, знаходимо спільні та відмінні риси культури.

Релігійний дискурс представлений в пареміях безліччю концептів і їх вербалізаторов. Ці концепти мають здатність взаємовираження, при цьому можуть одночасно представляти різні компоненти дискурсу. Дослідження релігійних концептів має особливе значення для реконструкції картини світу, оскільки вони не функціонують ізольовано, а проникають в усі сфери життя людини.

На даний момент відсутня чітка система релігійних концептів, хоча багато сучасних дослідників звертаються до даної тематики. Ю. С. Степанов в словнику «Константи: Словник російської культури» описує такі концепти, як *віра, двовір'я, душа, ангел, святе, скверна, праведники, чорт, біс, гріх, блуд* [12, с. 76]. Дослідженню базових релігійних концептів (*душа, Бог*), присвячені окремі статті Н. Н. Арват, Л. Ю. Буянова, Ю. Д. Тільман, Н. Г. Блохіна та ін. Однак релігійні концепти, на наш погляд, потребують класифікації та системного аналізу, що дозволить надати більш повне уявлення про місце релігії в духовному житті людини.

Безумовно, той сенс, вкладений в релігійні концепти творцями і носіями паремій ХІХ століття, в наш час втратив свою актуальність. Як вказує Н.В. Крючкова, установки, що виражаються тими чи іншими пареміями, можуть і не розділятися сучасною свідомістю носіїв мови [19]. Однак вони, на наш погляд, дають можливість реконструювати колективну картину світу, на основі якої складалося світосприйняття наступних культурних епох, зокрема, ставлення людини до релігії.

І.В. Лапіна досліджувала концепт «душа» в Біблії, зіставляючи його з категорією одухотвореності в мові, і зазначила, що мовна картина світу відповідає біблійним уявленням про живе [11, с. 5–7]. Відповідно до словника російської мови С.І. Ожегова перше значення «Душі»: «внутрішній, психічний світ людини, його свідомість». До даного поняття належать почуття, емоції і переживання століття, а також деякі характеристики поведінки: *душа радіє, душа в п'яти пішла, відданий душею і тілом*. Другим подається значення: «Та чи інша властивість характеру, або людина з певними властивостями»: *добра душа, низька душа*. Третє значення «душі»: в релігійних уявленнях: надприродний, нематеріальний безсмертний початок в людині, який продовжує жити після її

смерті: *безсмертна душа, думати про спасіння душі, души померлих*. Далі подається визначення про присутність людини: *у будинку ні душі, живої душі немає* та ін. [51, с. 10–12].

Йоргос Бабіньотис, грецький мовознавець, подає у тлумачному словнику новогрецької мови такі визначення душі: 1) союз духовних и психічних функцій людини на противагу біологічним; 2) нематеріальна духовна природа людини в божественній суті, яка вважається безсмертною; 3) (за Гомером, давньогрецькою та християнською вірою) ефірна невидима матерія, яка існує у тілі людини, поки вона живе і яка покидає тіло з останнім подихом перед смертю, неначе тінь, та оселяється у раю або у пеклі. При аналізі новогрецьких паремій, часто зустрічаємо третє значення, яке закріпилося у культурі під розумінням душі: *βγαίνει η ψυχή μου (помирати); Прώτα βγαίνει η ψυχή του ανθρώπου και μετά το χούι του (спочатку душа залишає людину, а потім – його звички); παρέδωσε ψυχή (віддати Бозу душу)* [63].

У новогрецьких пареміях ми помітили такі значення, які народ вкладає у концепт «душа»: 1) людина, саме життя, жива істота: *δεν πατάει κανείς (ані душі, нікого)* [65]; *βιάζω την ψυχή κάποιου (душу витрясти йому, виснажити); για την ψυχή της μάνας (заради матері, заради її душі)*; 2) риси людини, властивості: *είμαι εφτάψυχος – (в мене сім душ – витривалість); καλή ψυχή (добра людина)*; 3) положення, ситуація, фізична характеристика: *με την ψυχή στο στόμα – (досл. з душею у роті – сильно задихатися); η ψυχή μου πήγε στα δόντια – (душа пішла у п'яти – переляк)* [65]; *κλαίω με την ψυχή μου (щиро ридати); δίνω την ψυχή μου (віддати усі сили)*; 4) почуття: *βάζω κάποιον στη ψυχή μου (співчувати); το έχει σιχαθεί η ψυχή μου* [63] (*душі огидно*); 5) протиставлення фізичним якостям: *κάλλιο άρρωστο κορμί, παρά άρρωστη ψυχή – (краще захворіти тілом, ніж душею); μάτια αχόρταγα, ψυχή χαμένη (очі ненаситні, а душа загублена)*.

При аналізі новогрецьких паремій було помічено, що концепту «душа» дуже близький за значенням концепт «серце». Серце – це дзеркало внутрішнього світу людини, передавач емоційного і почуттєвого стану особи, каталізатор чеснот та рис характеру. Тому не дивно, що грецька культура у концепт «серце» укладає поняття «душі» та навпаки.

Й. Бабіньотис у тлумачному словнику новогрецької мови дає такі визначення поняттю «серце»: 1) вмістилище імпульсів, емоцій, емоційних реакцій поведінки людини; 2) людина у відношенні кількості доброти, яку вона має; 3) осередок збудників, почуттів та хвилюючих процесів. Поряд він наводить приклади вживання цього слова, які влучно перекласти як «душа»: *ανοιχτή καρδιά – відкрита душа, θέλει η καρδιά μου – так душі завгодно, καθарή καρδιά – чиста (щира) душа, γελάω με την καρδιά μου (сміятися від душі)* [32].

Ми проаналізували новогрецькі паремії із концептом «серце» та виокремили значення цього концепту: 1) почуття: радість: *η καρδιά μου χοροπηδάει (серце стрибає від щастя); ανοίγει η καρδιά μου (серце радіє); μού 'κανε την καρδιά μου περιβόλι (велике задоволення); Βρήκε ο γύφτος τη γενιά του κι αναγάλλιασε η καρδιά του (знайшов циган свій рід, та стало йому добре на серці); сум: κλαίει η καρδιά μου (серце плаче); έχω βάρος στην καρδιά μου (тяжко, сумно на серці); μου πλακώνει την καρδιά (викликати жаль на серці); μαύρη καρδιά*

(темно на серці); хоробрість: *το λέει η καρδιά μου* (досл. серце каже – сміливість); щирість: *βάζω το χέρι στην καρδιά* (поклавши руку на серце); *όπου λέει η καρδιά, μιλάει η γλώσσα* (коли серцю нічого сказати, починає говорити язик); нещирість: *με μσή καρδιά* (не від щирого серця); закоханість: *η καρδιά μου πετάει* (серце літає) [65].

Традиційно в англійській мові змістовне наповнення концепту «душа» охоплює не тільки цілісне позначення внутрішнього психічного світу, а й прояв його складових компонентів (характеру, волі, емоцій, почуттів та ін.), для позначення чого використовується ціла група слів, значення яких покривають цю семантичну область.

1. Для цілісного позначення внутрішнього психічного світу використовуються слова із значенням «душа»: *soul (another person's soul is a mystery* (чужа душа – темний ліс).

2. Для передачі властивостей і якостей особистості поряд з безпосереднім використанням слів *soul* (душа) в номінативному значенні «душа» використовуються слова *heart* (серце) в переносному значенні «душа».

При позначенні рис характеру там, де в грецькій і в українській традиціях використовується слово «душа» в своєму номінативному значенні, в англійській культурі переважає слово *heart* (серце) (в переносному значенні «душа») (*big hearted* – великодушний; *with an open heart* – з відкритою душею; *whole-hearted* – вкладає душу). Явище протиставлення спостерігається і в англійській фразеології (*a heart of gold* – золоте серце / *a heart of stone* – кам'яне серце) [58].

Опис позитивних якостей особистості розглянемо на прикладі понять милосердя і чуйності, радощів, чеснот: *To pull at smb's heartstrings* (брати за душу); *Confession is good for the soul* (Визнання добре для душі); *It's a poor heart that never rejoices* (Погане те серце, яке ніколи не радіє).

Негативні якості описуються наступним чином: *Take a sin upon one's soul* (взяти гріх на душу); *Spit upon smb's soul* (плювати в душу); *to climb into someone's soul* (лізти в душу); *to have no soul* (бути бездушним). Як бачимо, у всіх розглянутих прикладах використовуються слова із значенням «душа».

3. Духовний світ людини віддзеркалюється через прояв зовнішньої поведінки, соматичних рухів, жестів. Тому соматичний стан людини часто позначається через призму душевного стану: *The eyes are the window of the soul* (Очі – це дзеркало душі); *Cold hands, warm heart* (Руки холодні – серце гаряче); *The heart sees further than the head* (Серце бачить далі голови) [61].

У протилежних ситуаціях те, що хочеться приховати в душі, фізичні риси можуть видавати, тоді компонент «душа» є лакмусом та межею фізичного та психічного світу людини: *Out of the fullness of the heart the mouth speaks* (З повноти серця рот говорить); *What the eye doesn't see, the heart doesn't grieve over* (Очі не бачать, серце не болить).

У вольовій сфері в англійській мові для вираження бажань переважно використовується слово «heart» в значенні «душа»: *from the heart* (від щирого серця); *whatever my heart desires* (все, що душа забажає). Простежується тенденція суворого пильного відношення до духовного стану, піклування та терпіння позбавлень задля душевного спокою та рівноваги: *Absence makes the*

heart grow fonder (Нестача робить серце люблячим); *Please your eye and plague your heart* (Те, що догоджує очам, засмучує серце). Слово *soul* (в номінативному значенні «душа») використовується рідше (як правило, для позначення вольових якостей особистості): *Possess your soul in patience* (запастися терпінням).

Існує багато зовнішніх факторів, які є формотворцями душі, що призводять до гарного чи поганого її стану, це фізичні та соціальні чинники, що впливають на світобачення крізь призму серця (душі): *Home is where the heart is* (Будинок там, де серце); *If it were not for hope, the heart would break* (Якщо б не було надії, серце зламалося б); *Hope differed makes the heart sick* (Втрачена надія робить серце хворим) [61].

Душа в українській паремійній картині світу функціонує як джерело психічного стану людини, сховище суб'єктивного, сакрального, не доступного: *Не лізь нікому з постолами в душу* [32]; *У чужу душу не влізеш; В душу в'ється, а в кишеню лізе; З душі ніхто не вийме*. Серед позитивних почуттів, які криються саме у схованках душі, можна виділити: радість: *Серце співає – і душа радіє; Як окраєць на столі, так і душі веселіше*; любов: *Як не бачу – душа мре, а побачу – з душі пре; Люблю його так, що в ньому душі не чую; Й душу за нього віддала б* [32]. У душі також можуть міститися негативні почуття: переляк: *Душа в п'яти сховалась*; горе: *Як є горе на душі – то зі сну жахаєшся*. Аналізований матеріал підтверджує думку А. Вежбицької про те, що душа є органом глибоких, чистих, морально й духовно насичених почуттів [11]. Психічна діяльність, зокрема та, що пов'язана з пізнанням і сприйняттям довкілля, в паремійній картині світу також представлена як духовна сутність, соматичні характеристики (очі, вуха, ноги, голова) можуть бути пов'язані із станом психічним: *Очі без душі сліпі, вуха без серця глухі* [32]. У прислів'ях і приказках відображено розуміння душі як життєвої сили, її зв'язку з фізичним здоров'ям, самим життям. Переважно в таких пареміях душа є символом життя і безпосередньо пов'язана з долею людини, Божою волею. Водночас крізь текст паремій часто прозирає дисгармонія душі і тіла, що суперечить Божому задумові: *Дав бог душу та стромив у пень* [32]. Втрата душі означає смерть тіла: *Тягни, поки Бог душу витягне*. Прислів'я як репрезентанти наївної картини світу, фіксують, що властивості душі мають вияв через очі, обличчя, вираз яких може дати уявлення одному індивідові про внутрішню, духовну сутність іншого. У таких пареміях концепт *душа* взаємодіє із архетипом дзеркала, як одним із найдавніших виразників бінарності, напр.: *Обличчя є дзеркало душі; Очі – дзеркало душі*.

Таким чином, концепт «душа» є ключовим для розкриття і розуміння уявлень про широту, багатство і різних проявів внутрішнього світу людини в тій чи іншій культурі. Можна стверджувати, що концепт «серце» широко представляє почуття людини, які демонструють стан людини та є дзеркалом його характеру: 1) фізичний і душевний стан; 2) почуття, емоції. Базова конфігурація досліджуваних концептів включала в себе такі емоційні концепти як любов, страх, хвилювання, радість, сум та жалість.

Аналіз показує, що в наведених прикладах слово *серце* використовується не в прямому значенні – як «центральний орган кровоносної системи», а в переносному – як «символ душі, переживань, почуттів, настроїв» (С. І. Ожегов).

У розглянутих прикладах словом серце (в значенні душа) позначений орган певних почуттів (любові, тривоги і ін.). Душа, таким чином, набуває статус ще одного органу чуття, невидимого, що не має певного місцезнаходження в людському тілі, що виконує, проте, функції, властиві іншим органам почуттів.